

EMPERYALİZMİN GÖLGESİNDE LİBYA SORUNU

Selçuk DUMAN *

ÖZET

Kuzey Afrika'da Akdeniz kıyısında bulunan Libya, zengin-kaliteli petrol rezervleri, stratejik konumu ve aşiretlere dayalı sosyal yapısı dolayısı ile emperyal ülkelerin her zaman hedefinde olmuştur. Özellikle Avrupa'ya Akdeniz üzerinden komşu olması onun sömürge alanı olmasını kolaylaştırmıştır. 7. yüzyılda Araplar tarafından işgal edilen Libya, 1552 yılında Osmanlı Türk İmparatorluğunun hakimiyeti altına girmiş ve 1912 yılına kadar Türk hakimiyeti altında kalmıştır. II. Dünya savaşına kadar İtalya'nın mandater yönetiminde kalan Libya, II. Dünya savaşından sonra Fransa ve Birleşik Krallığın kontrolüne bırakılmıştır. 1951 yılında bağımsızlığını kazanmış ancak gerek 1951-1969 Kral İdris dönemi gerekse 1969-2011 Muammer Kaddafi döneminde, emperyal ülkelerin her zaman uğraştığı ülke olmaya devam etmiştir. 2011 yılında yapılan NATO operasyonu da aslında emperyal ülkelerin birbirleri arasında anlaşamamalarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle NATO operasyonu sonrası Libya'da birleşik bir siyasal organizasyon oluşturulamamıştır. Libya'da ortaya çıkan bu çatışmalı yapı; Libya'da Rusya Federasyonu ve Türkiye gibi yeni aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu iki ülkenin Libya'da birleşik bir siyasal organizasyonun ortaya çıkmasına yeterli olmayacağı, tam tersine Libya sorununun küresel bir ölçekte ele alınmasına neden olduğu bir gerçektir. Biz de bu çalışmamızda; öncelikle emperyalizmi girişte tanımladıktan sonra Libya sorununu çok boyutlu anlatıp, çözüm süreçleri ve günümüze kadar gelişen olayları Libya ile ilgili tüm tarafların yaklaşımları çerçevesinde ve kaynaklar ölçüsünde, akademik bir yaklaşımla ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: Libya, Türkiye, Rusya, İtalya, Fransa, Hafter, Sarraj.

LIBYA PROBLEM IN THE SHADOW OF IMPERIALISM

ABSTRACT

Libya, located on the Mediterranean coast of North Africa, due to its rich-quality oil reserves, strategic position and social structure based on tribes, has always been the target of imperial countries. Especially, being neighbor to Europe via the Mediterranean has made it easier for Libya to become a colonial area. Libya, occupied by the Arabs in the 7th century came under the domination of the Ottoman Turkish Empire in 1552 and remained under Turkish domination until 1912. Libya, which remained under the mandate of Italy until the Second World War was left to the control of France and than of the United Kingdom after the Second World War. Although Libya gained its independence in 1951, it continued to be the country that imperial countries have always dealt with both during the 1951-1969 King İdris period and in the 1969-2011 Muammer Gaddafi period. The NATO operation carried out in 2011 was a result of the imperial countries disagreements between each other. For this reason, a united political organization could not be established in Libya after the NATO operation. This conflictual structure formed in Libya; In the country, it has led to the emergence of new actors such as Russia and Turkey. However, it is a fact that these two countries will not be sufficient for the emergence of a united political organization in Libya and on the contrary, the Libya problem is addressed on a global scale. In this study; firstly, we defined imperialism in the introduction, and then explained the problem of Libya in a multi-dimensional way, and put forward the solution processes and the events that have developed up to now, within the framework of the approaches of all parties related to Libya and with an academic approach.

Keywords: Libya, Turkey, Russia, Italy, France, Haftar, Sarraj.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 19.04.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.05.2020

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, GİRESUN;
ORCID 000-0002-4630-9500, E-posta: selcuk.duman58@gmail.com

Giriş

Libya sorununu emperyalizmin bir sonucu olarak görmem dolayısıyla öncelikle emperyalizm hakkında kısaca bilgi vermek isterim. Aslı Latince İmperium olan ve İmparatorluktan gelen Emperyalizm, Fransızca bir kavram olup (Keskin 1995: 300) bir devletin başka bir devlet ya da devletler topluluğu üstündeki iktisadi, askeri, kültürel ve benzeri egemenliği anlamında ifade edilmektedir (Larousse 2000: 3682). Diğer bir ifadeyle bir devletin başka bir devlet üzerinde maddi ve manevi olarak kontrol kurması, üstünlük sağlaması anlamındadır (Armaoğlu 1989: 79). Emperyalizmde başka halkların rızası olmadan denetim kurmak bulunduğu için itici bir kavram olarak görülmektedir (Britanica 2000: 166). Edward Said emperyalizmi: “Uzak topraklara tahakküm eden egemen metropolün uygulama, kuram ve tavırları olarak tanımlamaktadır.” Emperyalizmin bir sonucu olarak gördüğü sömürgeciliği ise: “Uzak topraklarda yerleşim yerleri kurulması” olarak tarif etmektedir (Kaya 2006: 1).

Emperyalizmde egemenlik kurma hareketi; ekonomik, sosyal ve kültürel şekilde ortaya çıkmıştır.

- 1- Ekonomik: Bu çerçevede yağma ve malların eşitsiz değişimi, dış yatırım, ucuz iş gücü ile yeni ve daha geniş pazarlardan yararlanma gerçekleşmiş,
- 2- Sosyal: Bu durumda zorla kabul ettirilmiş yönetim kurumları ve askeri baskı görülmüş,
- 3- Kültürel: Bu uygulamada düşünce sistemlerinin ve örgütlerin işleyişlerini yöneten kurallar şeklinde ortaya çıkmıştır (Gönültaş 2008: 42).

Tarihi geçmişi insanlık tarihinin eski çağlarına kadar uzanmakta olan (Keskin 1995:301) Emperyalizm bu yöntemleri uygularken küçük ve büyük devlet ayrımı yapmamış, bir yönetimin veya halkın bağımsızlığını yok ettiğinde, o ülkeyi hangi araçlarla, hangi alanlarda, ne kadar sömüreceğinin hesabını yapmıştır (Tural 2009: 1). Libya sorunu da bu şekilde planlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Şimdi Libya sorununu anlatabiliriz.

Libya Sorununun Ortaya Çıkışı

Libya; doğudan Mısır, güneydoğudan Sudan, güneyden Çad ve Nijer, batıdan Cezayir, kuzeybatıdan Tunus ve kuzeyden Akdeniz ile çevrili bir Kuzey Afrika ülkesidir. Libya'nın Afrika'nın en fazla enerji rezervine sahip ülkesi olması, Avrupa'nın ise en büyük tüketici konumunda bulunması ve Libya'ya Akdeniz üzerinden komşu olması dolayısıyla Libya'yı jeopolitik tartışmaların odağına taşımaktadır. Libya maalesef bu jeopolitik tartışmalardan kurtulabilecek ulusal bütünlüğe sahip değildir. Libya'da siyasal sistemi kontrol edenler; geçmişten günümüze aşiretler arasında kurdukları dengeler sayesinde iktidarlarını sürdürebilmişlerdir. Buna Kaddafi'de dahildir. Libya'da bugün devam eden sorunu ateşleyen ise 2010 yılında Tunus'ta daha çok ekonomik nitelikli başlayan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen protestoların, 17 Şubat 2011 tarihinde Libya'ya sıçramasıdır. Bu protestoların artması ile birlikte Libya'daki çıkarları zarar gören başta Fransa ve İtalya gibi ülkeler harekete geçerek, Libya'ya yönelik bir operasyonun hazırlıklarına girişmişlerdir. Fransa; Birleşik Krallık ve ABD ile birlikte koalisyon güçleri olarak Libya'ya müdahale hazırlıkları yaparken, İtalya; NATO'nun liderliğinde bir operasyonu desteklemiştir. Sonuçta NATO şemsiyesi altında 19 Mart 2011 tarihinde Libya'ya yönelik başlatılan hava bombardımanı, yaklaşık altı ay sürmüş ve 20 Ekim 2011 tarihinde Libya Devlet Başkanı Kaddafi'nin öldürülmesi ile Libya'da yeni bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü Kaddafi'nin güç ve denge siyaseti ile Libya'da yaklaşık kırk yıl

boyunca sürdürdüğü siyasal organizasyon dağılmış ve Libya'da adeta yüz yıl geriye gidilerek, aşiretler arası kavmiyetçilik baş göstermiştir.

Bu kavmiyetçilik Libya'da iç savaşın şiddetli bir şekilde başlamasına neden olurken, Libya ile ilgili çıkar hesapları yapan; Fransa, İtalya, Rusya, ABD, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Mısır gibi ülkeler, destekledikleri devlet dışı örgütler üzerinden vekalet savaşları yapmaya başlamışlardır.

Bu süreçte 2012 yılında Libya'da ilk seçim yapılmış, Trablus'ta Genel Milli Kongre belirlenmiş ve Mahmud Cibril yönetiminde bir hükümet kurulmuştur; ancak Milli Kongre görev yaparken siyasal İslamcı gruplar güçlenmiş ve 11 Eylül 2012 tarihinde ABD Büyükelçisi öldürülmüştür. Libya'da sorunların üstesinden gelebilmek için Genel Milli Kongre Başkanı üç defa değiştirilmişse de bir sonuca ulaşamadığı için Temsilciler Meclisi oluşturulmasına karar verilmiştir. Yapılan seçimler, çatışmalı bir ortamda gerçekleşmiş ve Genel Milli Kongre bu seçimleri tanımamıştır. Bu nedenle Temsilciler Meclisi Tobruk şehrine taşınmak zorunda kalmıştır.

BM 2015 yılında Trablus ve Tobruk'taki meclisleri birleştirmek için girişimlerde bulunmuş ve Aralık'ta Fas'ta yapılan görüşmeler sonucunda, Ulusal Mutabakat Hükümeti kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar gereğince 2016 yılı şubat ayı içerisinde Ulusal Mutabakat Hükümeti oluşturulmuş ve Trablus'a giderek çalışmalarına başlamıştır. Tobruk yönetiminin de tanıdığı bu hükümet; BM ve AB tarafından da hemen tanınmıştır. Ancak kısa sürede Trablus ve Tobruk yönetimi arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve Mart 2017 tarihinde, Tobruk yönetimi Ulusal Mutabakat Hükümetini tanımadığını ilan etmiştir. Böylece Libya'da bir tarafta BM'nin tanıdığı Trablus'ta bulunan Ulusal Mutabakat Hükümeti diğer tarafta Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi ve onun silahlı gücü olan Libya Ulusal Ordusunu yöneten Hafter, iki ayrı yönetimi temsil eder şekilde ortaya çıkmıştır.

Hafter; Libya'da en büyük aşiretlerden El-Farjani'ye mensup olup, Sovyetler Birliği'nde askeri eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine dönerek kurmay subay olarak göreve başlamış, 1969 yılında, Kral İdris'e karşı yapılan Kaddafi'nin darbesine destek vermiş ve Libya'da Genelkurmay Başkanlığına kadar yükselmiştir. Ancak Çad savaşı sonrası Kaddafi ile arası açılan Hafter, Kaddafi'ye karşı mücadele etmiş, hatta 1999 yılında Kaddafi'ye karşı bir darbe girişiminde de bulunmuş, başarısız olunca ABD'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Kaddafi'nin ölümünden sonra Libya'ya dönerek Kara Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapmaya başlayan Hafter, radikal örgütlere karşı başlattığı Onur Operasyonu ile kendisini uluslararası kamuoyuna; laiklik yanlısı ve siyasal İslamcılara karşı birisi olarak tanıtmıştır.

Ulusal Mutabakat Hükümeti BM tarafından desteklenirken, Hafter, 2014 yılında siyasal İslamcı gruplara karşı özellikle ihvan'a karşı başlattığı Libya'nın İtibarı operasyonu ile Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa, ABD ve Rusya gibi ülkelerden destek bulmuştur. Hafter elde etmiş olduğu bu desteğin de sayesinde; 30 binin üzerinde bir askeri birliğe, 20'den fazla savaş uçağına, askeri helikoptere, zıhlı araçlara, 300 den fazla tanka hatta Fırkateyne sahip bir güç konumuna ulaşarak bugün ülkenin yaklaşık %75'ini kontrol eder bir pozisyona ulaşmıştır. Bu vekalet savaşlarını lehine sonuçlandırmak isteyen ülkeler ise Libya'da inisiyatif alarak çeşitli görüşmelerin yapılmasını sağlamışlardır.

Bu çerçevede; Fransa Mayıs 2018 tarihinde Paris'te tarafları bir araya getirerek Libya sorununu çözmek istemiş; ancak 2015 yılında Paris'teki terör saldırısından sonra

açık bir şekilde Hafter'i desteklediği için toplantıda, tarafların güvenini sağlayamamış ve çözüm üretememiştir. Hatta Nisan 2019 tarihinde Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti; Özgürlük ve demokrasi konusunda köklü bir geçmişe sahip Fransa'nın sivilleri öldüren Hafter'i desteklemesini anlayamadıkları yönünde bir açıklama yapmıştır.

İtalya ise bir taraftan Ulusal Mutabakat Hükümeti ile görüşürken diğer taraftan Hafter ile de görüşmelere devam etmiş ve Fransa'yı da Libya'daki krizin artmasını sağlayan ülke olarak suçlamıştır. Ayrıca BM'nin Libya Özel Temsilcisi Saleme'nin Eylül 2017 tarihinde sunduğu üç aşamalı plan çerçevesinde, Ekim 2018 tarihinde Palermo şehrinde Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Hafter'i bir araya getirmiş ancak bir sonuç alamamıştır.

Rusya; Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Hafter ile görüşmelere devam ederken, Muvazzaf bir Rus generalin komutasında Rus paralı askerleri Wagner ile Hafter'i fiilen desteklemiştir. Hatta Mısır'ın Libya'ya yakın Mersa Matruh üssünü kullanmış ve Akdeniz'deki Rus uçak gemisinde Rusya savunma Bakanı Şoygu, Hafter ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Rusya'nın bu girişimini Avrupa'ya yönelik bir tehdit olarak algılayan Birleşik Krallık ise sert tepki göstermiştir.

ABD'nin Libya'ya yönelik müdahalesi, öncelikle NATO çerçevesinde gerçekleşirken, 2012 yılında Ensar El İslam adlı terörist örgütün Libya'daki ABD Büyükelçiliğine saldırması ve büyükelçi ile birlikte üç diplomatı öldürmesi üzerine ABD Libya'ya yönelik terörizmle mücadele sürecini başlatmıştır. Libya'daki iç savaş sürecinde ise Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni resmen tanısa da başkanlık düzeyinde Hafter ile de görüşmeye devam etmiştir.

Birleşik Arap Emirlikleri Libya iç savaşında baştan itibaren zırhlı araçlar ve hava desteği dahil tüm gücü ile Hafter'in yanında yer almıştır. Hatta Bingazi yakınlarındaki El-Khadim şehrinde hava üssü kurmuştur. Diğer yandan 2017 yılında Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Hafter'i bir araya getirerek bir sonuç almak istemiş ancak açık bir şekilde Hafter yanlısı olması dolayısı ile tüm tarafların güvenini sağlayamadığı için bir sonuç alamamıştır.

Suudi Arabistan, Hafter güçleri içerisinde bulunan Medahile milis güçleri üzerinden Libya'daki soruna dahil olmuştur. Medahile milisleri Suudi Arabistan'daki Şeyh Rabi El-Mehdalli'ye bağlı oldukları için bu bağlantı kolay olmuştur.

Katar, Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni ilk tanıyan ülkelerden olmuş ve siyasi, askeri ve ekonomik anlamda desteklemiştir.

Türkiye; Libya'da 2011 yılında çıkan protesto gösterileri sırasında bir taraftan dışarıdan yapılan müdahaleleri eleştirirken, diğer taraftan NATO şemsiyesi altında Libya operasyonunda yer almıştır. Elbette Libya'da iç savaşın çıkması ile birlikte, 25 binden fazla Türk vatandaşını Libya'dan tahliye etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Libya'daki aktörlerden Ulusal Mutabakat Hükümetini tanımış ve BM öncülüğünde 2015 yılında yapılan Libya Siyasi Anlaşmasını desteklemiştir. Diğer yandan Türkiye Doğu Akdeniz'de kendisine yönelik oluşan ittifakı kırmak ve mavi vatan olarak tanımladığı Münhasır Ekonomik Bölgesi'ni BM nezdinde ilan edebilmek için 27 Kasım 2019 tarihinde Libya ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Mutabakat Muhtırası'nı imzalayarak, Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin yaşatılması konusunda yeni bir misyon yüklenmiştir. Bu çerçevede 20 Aralık 2019 tarihinde Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Askeri ve Güvenlik İşbirliği Antlaşmasını imzalayarak, fiilen sorunun bir parçası haline gelmiştir.

Ayrıca Libya konusundaki kararlılığını göstermek ve iç hukukundaki zemini oluşturmak için 2 Ocak 2020 tarihinde Türkiye'nin 1 yıl süre ile Libya'ya asker göndermesini içeren kanun teklifini TBMM'nin gündemine getirmiş ve bu konuda; Libya'ya gönderilecek asker sayısı ve kapsamı, hangi bölgede görev yapacağı gibi ayrıntıların belirlenmesi yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir.

Türkiye'nin almış olduğu bu karar dolayısıyla ABD Başkanı Trump, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak dış müdahalenin durumu karmaşık hale getirdiğini ifade ederken, Suudi Arabistan Türkiye'nin kararını 5 Ocak 2020 tarihinde kınamıştır. Mısır, sonuçları konusunda kaygılı olduklarını ve Türkiye'nin olacıklardan sorumlu olacağını belirtmiş ve Libya'yı görüşmek üzere Yunanistan, Fransa, İtalya ve GKRY'yi toplantıya çağırmıştır. Rusya Devlet Duması Uluslararası İşler Komitesi Başkanı Leonid Slutskiy, endişe verici olarak nitelemiş (Euronews 2020), Rus milletvekili Novikov ise Türkiye'nin askeri varlığının durumu daha da kötüleştireceğini iddia etmiştir (BBC News 2020) Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Türkiye'nin Libya'ya yönelik girişimini; Arap ulusal güvenliğine ve Akdeniz havzasının istikrarına yönelik bir tehdit olarak tanımlamıştır (Euronews 2020). AB adına açıklama yapan, Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Komiseri Josep Borell; siyasi çözüme odaklanılması gerektiğini ve son gelişmelerin Trablus'ta çatışmaları artıracığına dikkat çekmiştir. Libya'da Tobruk merkezli yapılan ve Libya'nın %75'ni kontrol eden General Hafter ise Türkiye'ye karşı seferberlik ve cihat çağrısı yapmıştır (Euronews 2020). Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Komiseri Josep Borrell, Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere dışişleri bakanları ile yaptıkları toplantı sonrası birlikte yayımladıkları ortak açıklamada: Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesine karşı olduklarını belirtmişlerdir (Sputnik 2020). Diğer yandan Türkiye'nin bu kararı sonrası 4 Ocak 2020 tarihinde Libya'nın Tobruk şehrinde bulunan Temsilciler Meclisi Türkiye ile ilişkilerini kesme kararı almıştır (Sputnik 2020).

Yine dış basına yansıdığı şekliyle Türkiye bir güvenlik şirketi aracılığı ile Suriyeli muhaliflerin Libya'daki çatışmalara Hafter lehine katılmasını desteklemiştir. 1000-1500 kişi civarında bir sayıdan bahsedilmekte olup, maaşlarının artırıldığına da dikkat çekilmiştir. Ayrıca Emekli Tuğgeneral Adnan Tanrıverdi'nin kurduğu Uluslararası Savunma Danışmanlık Şirketi (SADAT)'ne vurgu yapılmıştır.

Türkiye ise Libya'da Suriyeli muhaliflerin varlığını doğrularken, Türkiye'nin resmi olarak bunların yönetiminde yer almadığının altını çizmiştir. (BBC News 2020) Ancak Türkiye'nin Libya'daki sürece katılması ile birlikte, Libya'da yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Çünkü Türkiye dahil olana kadar Libya Ulusal Mutabakat Hükümetini fiilen destekleyen herhangi bir ülke yada güç bulunmazken artık sahada; askeri ve istihbarati anlamda bir destek oluşmuştur. Bu durum bir taraftan uluslararası platformda zaten var olan siyasal İslamcı tartışmaların Türkiye üzerinden artmasına neden olurken, batılı ülkelerin Rusya dahil endişe etmesine neden olmuştur. Diğer taraftan başta Arap ülkeleri olmak üzere İslam ülkelerindeki yönetimlerde; yeni bir İslami hegemonyanın oluşması tehdidi ve siyasal İslamcı iktidarların oluşma riski endişesini doğurmuştur. Buraya kadar yazdıklarımızdan Libya'daki sorunun yerel olmanın çok ötesinde, emperyal planların bir sonucu olduğunu ortaya koymaya yeter sanırım. Şimdi bu emperyal düğümün masadaki sürecine geçelim.

Berlin Konferansı

Libya sorununun çözümünde inisiyatifin Avrupa'da olması gerektiği konusu, ilk andan itibaren uluslararası platformda dile getirilmiş, ABD konuya sınırlı düzeyde

katılmış, konuyu Avrupa'nın çözmesi gerektiğini ifade etmiş ve Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ile koordineli bir şekilde hareket etmiş, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin Libya'daki etkinliğinden rahatsızlık duymuştur. Ancak Libya sorunu konusunda 2011 yılından itibaren aktif olarak rol alan Fransa ve İtalya'nın bu süreci Avrupa lehine istedikleri şekilde sonuçlandıramadıkları gibi Rusya ve Türkiye'nin aktif olarak soruna dahil olmasına da neden olmuşlardır. Hatta Rusya ve Türkiye fiilen sahada mücadele eder konuma gelirken, birlikte çözüm üretmek konusunda da kamuoyuna birlikte görüntü vermişlerdir. Bu durumun Avrupa için kabul edilemez olduğunu, ilk açıklayan Birleşik Krallık olmuştur. Rusya'nın elini Libya'dan çekmesi gerektiğini açık bir şekilde dile getirmiştir.

Diğer yandan Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi; Türkiye'nin Libya girişimini Doğu Akdeniz'de AB'nin inisiyatifi kaybetmesi sonucunu doğuracağı düşüncesi ile Türkiye'ye yönelik ciddi eleştiriler getirmişlerdir. Türkiye'yi bir taraftan emperyal olmakla suçlamışlar diğer taraftan Cumhurbaşkanı Erdoğan üzerinden İslamcı grupların Libya'da etkinliğinin desteklendiği tezini işlemeye başlamışlardır.

Bu ortam da Libya'da ticaretini devam ettiren, tüm taraflarla görüşebilen ve kabul gören Almanya; BM'nin Libya Özel Temsilcisi Ghassan Salame ile Eylül 2019 tarihinde bir görüşme yaparak, Libya'da sorunun çözümüne katkı sunmak için Berlin'de bir konferansın yapılması kararını BM'ye kabul ettirmiştir. Avrupa'nın bu girişimleri üzerine Türkiye, Rusya ile Suriye'de yaptığı işbirliğini Libya'da da yürütmek istemekte olduğunu belirtmiş ve Almanya tarafından başlatılan siyasi çözüm sürecini iki tarafından desteklemesi gerektiğini açıklamıştır. 8 Ocak 2020 tarihinde Putin'in Türkiye ziyaretinde bu durumlara açıkça vurgu yapılmıştır. Bunun sonucu olarak 12 Ocak 2020 tarihinde Libya'da ateşkesin başlaması konusunda anlaşılmış ve büyük bir oranda da uygulamaya geçirilmiştir.

İlk aşamada Mısır Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada; Türkiye ve Rusya arasında yapılan görüşmeler sonucunda ilan edilen koşulsuz ateşkesi desteklediklerini açıklamıştır (Sputnik 2020). Yine Putin-Macron görüşmesinde Libya'da yapılan ateşkes anlaşmasının önemine vurgu yapılarak, Berlin'de bir siyasi çözümün üretilmesi gerektiği belirtilmiştir (Sputnik 2020). İtalya Başbakanı Conte'de Türkiye'yi ziyaret ederek Libya konusunu Erdoğan ile görüşmüş ve basına yaptığı açıklamada; ateşkes sürecini desteklediklerini açıklamıştır (Sputnik 2020). Ancak Rusya'nın 2500 civarında paralı asker ile sahada Hafter'e destek vermesi ve Türkiye'nin 2 Ocak 2020 tarihli TBMM kararı ile Libya'ya Hafter güçlerine karşı asker gönderme kararı ve Türkiye'nin sahada vekalet savaşına dahil olması, iki ülkenin ilişkilerini sorunlu hale getirmiştir (BBC News 2020). Türkiye bu sorunu ortadan kaldırmak için Rusya ile görüşmelere aralıksız devam etmiş ve 13 Ocak 2020 tarihinde Libya'daki Hafter ve Sarraj Hükümeti taraflarını Moskova'da bir araya getirme konusunda Rusya ile anlaşmıştır.

Türkiye ve Rusya'nın girişimi ile Moskova'da başlayan görüşmelere; Hafter'i sahada aktif olarak destekleyen Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri üst düzey istihbarat görevlileri ile Sarraj'ı destekleyen Katar temsilcisi de yer almıştır. Yapılan görüşmeler olumlu bir havada devam etmesine rağmen Hafter'in süre istemesini takiben Türk Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun verdiği bilgiye göre; Fransa ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin etkisi ile Hafter anlaşmayı imzalamamıştır (BBC News 2020). Çavuşoğlu'nun bu iddiasını Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Halid el-Mişri'de ifade etmiştir (Euronews 2020). Basına yansıdığı kadarı ile bu anlaşma taslağında; tarafların 12 Ocak 2020 tarihinde almış oldukları ateşkes sürecinin devam ettirilmesi, Libya'nın Başkenti Trablus ve diğer şehirlerde hayatın normale dönmesi için gerekli çalışmaların ve

önlemlerin alınması, ihtiyaç sahiplerine insani yardımın ulaştırılmasının sağlanması, BM Libya Destek Misyonu eylem planında öngörüldüğü gibi gerekli komisyonun oluşturularak çalışmaların başlaması, BM Genel Sekreteri Libya Özel Temsilcisi tarafından başlatılan; askeri, siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında temsilcilerin belirlenerek diyalog sürecinin yürütülmesi (Euronews 2020) konuları yer almıştır.

Arap basınında bu konu ile ilgili yapılan yorumlarda; Moskova'da yapılan görüşmelerde ortaya çıkan taslak metinde, Hafter yönetiminin birçok konuda haklarının göz ardı edildiği belirtilmiştir. Özellikle Hafter'in kendi kontrolündeki Libya Ulusal Ordusunun Başkent Trablus'a girmesi ve kendi yönetiminde kurulacak Milli Birlik Hükümetinin güvenoyu alması konusunun öne çıktığı görülmüştür (BBC News 2020). Libya Temsilciler Meclisi Başkanı Akila Salih Moskova'daki görüşmeler sonrası yaptığı açıklamada; Türkiye'nin Libya'ya müdahalesi olması durumunda, Mısır ve Cezayir'in yardımına ihtiyaç duyacaklarını hatta tüm Arapların yardım etmesi gerektiğini belirterek, Türkiye'nin olası askeri müdahalesinin önüne geçmek istemiştir (Sputnik 2020).

Moskova'da yaşanan bu gelişmeleri takiben Almanya toplantı öncesi sonuca ulaşabilmek için ilgili olabilecek ülkelerle ayrı ayrı görüşerek, toplantının temel yaklaşımları üzerinde mutabakat sağlamıştır. Özellikle Başbakan Merkel, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin ile görüştüğünden sonra 19 Ocak 2020 tarihinde Berlin'de bir konferans yapılacağını kamuoyu ile paylaşmıştır.

Merkel-Putin görüşmesi Moskova'da gerçekleşmiş ve toplantı sonrası yapılan basın toplantısında; her iki liderde Libya'daki durumun bölgedeki istikrarı tehdit ettiğinin ve Avrupa'yı olumsuz etkilediğinin altını çizmişlerdir (Sputnik 2020). Berlin Konferansı öncesi açıklama yapan BM Libya Özel Temsilcisi Ghassan Saleme; ülkelerin Libya'daki vekillerini desteklemeye son vermeleri çağrısı yaparken, Libya görüşmelerine çok fazla yabancı aktörün katılmasının iyiye işaret olmadığına dikkat çekmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Pompeo ise Libyalılar kendi akıbetlerini dış müdahale olmadan kendileri çözmeli derken, Türk Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Hafter'in Moskova'daki tutumuna atıf yaparak, Libya'da bir sonuç alınmasının zor olduğunu söylemiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Hafter'in uzlaşmaya uygun hareket edeceğini açıklamış, Fransa, Hafter'in IŞİD'e karşı mücadele ettiğini ileri sürerek Hafter'e desteğini deklare ederken, İtalya Sarraj Hükümeti'ne destek verdiğini ortaya koymuş, Almanya tarafsız bir durum sergilemiştir. ABD ise belirgin bir taraf görüntüsü çizmemiştir (BBC News 2020).

Merkel bu konferansa; Türkiye, ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık, Fransa, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, İtalya Cezayir, kurumsal anlamda AB, Afrika Birliği, Arap Birliği, BM ve Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Hafter'in davet edildiğini açıklamıştır.

Dikkate değer bir konu ise Libya'nın komşularından olan Tunus'un toplantıya geç davet edilmesi ve eylülünden itibaren devam eden sürece dahil edilmemesi gerekçesi ile katılmazken, Sudan, Çat, Nijer gibi ülkelerin hiç birisi davet edilmemiştir.

Almanya ikili görüşmeler sonucunda Berlin Konferansı'na temel teşkil edecek konuları da belirlemiştir. Bunlar;

Libya'nın toprak bütünlüğü,

Kalıcı ateşkesin sağlanması,

İç savaşın taraflarına uygulanacak silah ambargosu kararının alınması,

Siyasi çözüm sürecinin vakit geçirilmeden başlatılması,

Uluslararası hukuka ve insan haklarına uyulması,

Libya halkının mağduriyetini giderme adına ekonomik önlemlerin alınması.

Ancak BM'nin Libya Özel Temsilcisi Salame'nin de ifade ettiği gibi bir taraftan Hafter'in petrol limanlarını kapatarak şantaj yapması diğer taraftan Libya sorunu görüşmelerine Libya dışından çok fazla ülkenin müdahil olması dolayısıyla Libya sorununun çözümünün çok kolay olmadığı toplantı öncesi anlaşılmıştır.

12 devlet ve 4 uluslararası kuruluşun temsil edildiği Berlin Konferansı'nda BM Genel Sekreteri ve Almanya Başbakanı ev sahipliği yaparken, Türkiye, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Mısır, Cezayir gibi ülkeler devlet başkanlığı düzeyinde toplantıya katılmışlardır. Berlin'de toplantıya saatler kala taraflar yeni girişimler ile pozisyonlarını güçlendirmek istemişlerdir.

Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan İtalya ile Türkiye'de mutabakat sağladıktan sonra Berlin'de önce Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanı ile görüşmüş ardından Cezayir Cumhurbaşkanı ve Rusya Devlet Başkanı Putin ile de bir görüşme yaparak toplantıya diplomatik anlamda belirleyici bir pozisyonda girmek istemiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'da ABD Dışişleri Bakanı Pompeo ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Elbette Türkiye'nin burada en önemli avantajı Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin BM tarafından tanınması ve sahada askeri ve istihbarati gücünün bulunmasıdır. Diğer yandan Hafter'de Mısır, BAE, Suudi Arabistan, Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerle ikili görüşmeler yaparak Berlin toplantısına katılmıştır. Bu arada ABD ve Birleşik Krallık gibi belirleyici ülkelerinde toplantıda alacakları pozisyon son derece önemlidir.

Berlin Konferansı Avrupa'nın Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya yönelen göçün engellenmesi ve petrol bölgelerine saldırıların acilen durdurulması önceliği ile 19 Ocak 2020 tarihinde Türkiye saati ile 16'da başlamış ve 4 saat civarında devlet başkanları düzeyinde sürdürülmüş, akabinde dışişleri bakanları düzeyinde devam ettiği görülmüştür. Toplantı sürecinde özellikle Fransa'nın Libya'ya dışarıdan müdahalelere karşı çıkması, "Trablus'taki yabancı ve Suriyeli savaşçılarla ilgili kaygılıyım bu durum sona ermeli" ifadesi ve BM öncülüğünde sürecin yürütülmesi önerisi, Türkiye ve Rusya'ya yönelik bir hamle olarak görülmüştür. Rusya ise ateşkesin sağlanmaması için provokasyonların yapıldığı bilgisini kamuoyu ile paylaşarak diplomatik baskı uygulamaya çalışmıştır. Toplantı sonrası Almanya Başbakanı Merkel ve BM Genel Sekreteri Guterres birlikte toplantı sonuç bildirisini kamuoyu ile paylaşmışlardır. 55 maddeden oluşan Libya mutabakatının temel niteliklerini taraflar şu şekilde açıklamıştır.

Merkel;

Libya krizi ile ilgili sürecin siyasi ve barışçı bir yaklaşımla devam edeceğini,

Askeri çözümlerle barışın sağlanamayacağını,

Silah ambargosunun mutlaka uygulanacağını,

Ateşkese tarafların saygı duyacağını,

Libya halkının kendi geleceğine kendisinin karar vermesi gerektiğini,

Bu sürecin BM çatısı altında yürütüleceğini,

BM Güvenlik Konseyi üyelerinin de sürece destek verdiklerini dile getirmiştir.

BM Genel Sekreteri Guterres ise;

Libya krizinin askeri yollarla çözülemeyeceği,

Toplantıya katılan bütün tarafların silahlı mücadeleye müdahale etmemeyi taahhüt ettiklerini,

Toplantıya katılan tarafların Libya'nın iç işlerine karışmamayı taahhüt ettiklerini,

BM silah ambargosu kurallarına tarafların riayet etmeyi kabul ettiklerini,

Libya'nın ekonomik sorunlarını çözmek için Tunus'ta başlayan sürecin devam edeceğini ve yapılacak toplantılarda; merkez bankası ve petrol üretim konularının görüşüleceğini,

Libya konusunda Ulusal Mutabakat Hükümeti ile birlikte Hafter'in de muhatap olarak kabul edildiğini,

Libya'da insan haklarına riayet ve sivil mimariye zarar vermeme konusunda tarafların taahhütte bulduklarını belirtmiş ve görüşmelerin Cenevre'de süreceği bilgisini vermiştir.

Cenevre'de yapılması planlanan görüşmelerin;

Ekonomik,

Güvenlik,

Siyasi,

İnsani,

Boyutlu olarak dört ana başlıkta yürütüleceğinin altı çizilmiştir.

Diğer yandan tek meşru güç olarak Trablus'taki Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne vurgu yapılırken, Trablus'ta herkesin kabul edebileceği yeni bir hükümet kurulması ve bu hükümetin onayının ise Hafter'e sunulması kaydı önemli bir ayrıntıdır. Sonuç olarak Berlin'de alınan kararların uygulanabilmesi için BM şemsiyesi altında bir oto kontrol sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Sahada iki taraf arasında denklik olmadığı için bu konuda mutlaka BM'nin etkin görev alması önemlidir. Ayrıca Libya sorununa dahil olan ülkelerin provokatif girişimlerinin de önlenmesi ancak BM'nin etkinliği ile mümkün olacaktır. Elbette Libya görüşmelerinde somut bir adımın ortaya çıkması için Cenevre'de devam edecek görüşmelerin kesintisiz sürdürülmesi gerekmektedir.

Berlin Görüşmeleri Sonrası Libya Sorunu

ABD, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık gibi batılı ülkeler, burunlarının dibinde Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin etkili hale gelmesinden rahatsızlık duydukları için Libya'da Sarraj ve Hafter tarafından kabul gören, Almanya üzerinden Berlin'de 19 Ocak 2020 tarihinde tarafların bir araya getirilmesini sağlamışlar ve Libya'nın toprak bütünlüğü, kalıcı ateşkesin sağlanması, iç savaşın taraflarına uygulanacak silah ambargosu kararının alınması, siyasi çözüm sürecinin vakit geçirilmeden başlatılması, uluslararası hukuka ve insan haklarına uyulması gibi konularla ilgili komisyonlar marifeti ile yeni bir sürecin başlatılması konusunda anlaşmışlardır.

Diğer yandan Berlin Görüşmeleri ile Halife Hafter liderliğindeki Tobruk yönetiminin BM tarafından tanınır hale getirilmesi ve başta Türkiye olmak üzere görüşmede yer alan ülkelere kabul ettirilmesi önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca Libya'nın iç işlerine karışılmaması

ve yabancı kuvvetlerin çekilmesi konusu da son derece önemlidir. Çünkü sahada Türkiye ve Rusya'nın fiilen yer aldığı Libya'dan yabancı güçlerin çekilmesi; batılı ülkelerin kendi istedikleri gibi Libya konusunu halletmelerine imkan sağlayacaktı. Berlin Görüşmeleri sonrası Hafter yönetimi, BM tarafından da tanınarak uluslararası hukuk anlamında ciddi bir sorunu aştığı gibi karşısındaki en büyük güç olan Türkiye'nin bu toplantıda kendisini meşru bir çerçevede kabul etmesi ile Libya'nın tamamını kontrol edebilmek için bırakın ateşkesi, bütün gücü ile Trablus'a yönelik saldırılarını artırarak sürdürmüştür.

Planladıkları gibi alınan ateşkes kararına rağmen Türkiye dışındaki toplantıya katılan ülkeler bu saldırılar konusunda sessiz kalmışlar ve Hafter yönetimini desteklemeye devam etmişlerdir. Özellikle Libya'nın 50 milyar varil civarındaki petrol rezervi ile dünyanın ilk on ülkesi arasında olması ve Avrupa'nın ise tüketici konumunda bulunması dolayısı ile Libya sürecinde kendi istedikleri bir yönetim dışındaki yapılanmayı kabul etmeleri zaten mümkün değildir. Ayrıca Ukrayna, Kırım, Gürcistan sorunlarında Rusya karşısında etkisiz kalan ve Suriye aracılığı ile Akdeniz'e yerleşen Rusya Federasyonu'nun Libya'da inisiyatifini kırmak için de Hafter ile ilişkilerini artırmışlardır. Türkiye; Libya'da yapılan bu girişimleri yakından takip etmiş, askeri ve istihbarati anlamda gücünü tahkim ettiği gibi kullandığı aracı güçleri de etkin bir şekilde desteklemeye devam etmiş ve Sarraj Hükümetinin iktidarda kalmasını sağlamıştır.

Bu durum tabii ki Türkiye için riskli bir süreç olsa da günümüze kadar Sarraj Hükümetinin bir şekilde ayakta kalmasını da sağladığı bir gerçektir. Özellikle Türkiye, 19 Aralık 2019 tarihli Askeri Güvenlik ve İş Birliği Antlaşması çerçevesinde; eğitim, planlama, tecrübe aktarımı, danışmanlık ve malzeme yardımı gibi konularda destek sağladığını uluslararası platformda dile getirerek, uluslararası hukuk çerçevesinde hareket ettiğini ifade etmektedir. Ancak Türkiye için en büyük sorun; Libya ile ilgili dış politikasını iç dinamiklere dayandıramadığı için milli bir politikaya dönüştürememesi ve iç politikada ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmasıdır. Bu durum Türkiye'nin elini dışarıda da zayıflatmaktadır. Çünkü Türkiye zaten ihvan üzerinden siyasal İslamcı grupları desteklemekle suçlanmaktadır. Türkiye'nin Suriye'deki muhaliflerden bazılarını Libya sürecine dahil etmesi de bu suçlamaların yoğunlaşmasına katkı sunmaktadır.

BM Genel Sekreteri Guterres, Berlin Konferansı sonrası yaptığı açıklamada; toplantıya katılan tüm devletlerin ateşkes sürecini desteklediklerine dikkat çekerken, Libya'da askeri çözümün olmadığını, tüm tarafların çatışmayı alevlendirici girişimlerden kaçınması gerektiğini ifade etmiştir (Sputnik 2020). Almanya Başbakanı Merkel, 23 Ocak 2020 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde yapılan Dünya Ekonomik Formunda yaptığı konuşmada; Libya ile ilgili Berlin'de yapılan görüşmelerin önemine vurgu yaparak, Suriye'de yapılan hatanın Libya'da da yapılmaması gerektiğinin altını çizmiş ve Libya'ya dışarıdan sağlanan silahların girmemesi gerektiğinin altını çizmiştir (Euronews 2020).

Özellikle Fransa Cumhurbaşkanı Macron, 29 Ocak 2020 tarihinde yaptığı açıklamada; Türk savaş gemilerinin Libya açıklarında bulunmasının; Libya'nın egemenliğini ihlal ettiğini, Avrupa ve Batı Afrika'nın güvenliğini tehdit ettiğini, Suriyeli paralı askerlerinde Libya'ya ulaşmasının ise Berlin'de yapılan anlaşmanın ihlali olduğunu belirtmiştir.

Hafter liderliğindeki Libya Ulusal Ordusu Sözcüsü Ahmed el-Mismari yaptığı açıklamada; Türkiye tarafından Libya'ya gönderilen askeri malzemelerin görüntülerini paylaşarak, Türkiye'nin Trablus yönetimine desteğinin sürdüğünü söylemiştir (Sputnik 2020). BM Libya Özel Temsilcisi Saleme; Berlin Konferansında alınan kararlara rağmen

ateşkesin uygulanmadığına dikkat çekerek; “Ateşkesin sadece adı var” demiştir. Ayrıca Saleme bir çağrıda da bulunarak tüm tarafların ve yabancı sponsorların pervasız eylemlerinden vazgeçmelerini, ateşkesi uymalarını, aksi takdirde; çok tehlikeli bir çatışma sürecinin körükleneceğini belirtmiştir (Sputnik 2020). Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Libya’da ateşkesi sadece Türkiye’nin uyduğunu ifade etmiş, Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy ise Fransa Berlin konferansının kararlarının uygulanmasına katkıda bulunmak istiyorsa, öncelikle Hafter’e verdiği desteği sonlandırmalıdır demiştir (BBC News 2020). İtalya Muhalefet Partisi Başkanı Matteo Salvini, İtalyan hükümetinin Libya politikası ile ilgili eleştirilerini ortaya koyarken, İtalya’nın Türkiye gibi Libya’daki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile görüşmesi ve Libya’ya asker göndermesi gerektiğini, Hafter ile ise İtalya’nın görüşmemesi gerektiğini savunmuştur (BBC News 2020). Ancak Fransız basınında yer alan Türk Fırkateyn’in eşlik ettiği Bana Gemisi Libya’ya askeri lojistik malzeme taşıdığı gerekçesi ile İtalya’nın Cenova Limanında bekletilmiş ve kaptan hakkında soruşturma açıldığı açıklanmıştır (BBC News 2020). ABD ise Libya’da tarafların büyük askeri operasyonlara hazırlandığına dikkat çekerken (Euronews 2020), özellikle Rusya’nın Libya’daki varlığının ABD’nin Libya’da yürüttüğü terörle mücadelesini zayıflattığı ve ABD’nin Batı Afrika’daki işbirliği alanlarına zarar verdiğini belirtmiştir (Euronews 2020). Ayrıca ABD, Türkiye’nin Libya’daki faaliyetlerini desteklemediklerinin de altını çizmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Yakın Doğu İşlerinden Sorumlu Yardımcısı David Schanker ise Senato’da katıldığı toplantıda; Türkiye’nin Libya’ya asker yerleştirmesini istemediklerini ancak Hafter’e karşı bir dengenin oluşmasına da yardımcı olduğunu, bu durumun görüşme şartlarının oluşmasını sağladığını belirtmiştir (Sputnik 2020). BM’in Libya Özel Temsilcisinin Yardımcısı Stephanie Williams ise 16 Şubat 2020 tarihinde yaptığı açıklamada, Libya’ya silah ambargosunun olmasına rağmen Berlin Konferansından sonra birçok ülkenin bu yasağı ihlal ettiğini açıklamıştır (BBC News 2020). Yine BM Libya İnsani Yardım Koordinatörü Yakub el-Hillo yaptığı açıklamada; dünya da en fazla denetimsiz askeri malzemenin Libya’da bulunduğunu, bu oranın 150 bin ila 200 bin ton civarında olduğunu ifade etmiştir (Sputnik 2020).

AB ülkeleri de Libya’ya silah ambargosunu kontrol edebilmek için aralarında yaptıkları toplantıda bir uzlaşmaya varamamıştır. Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Komiseri Josep Borrell, 17 Şubat 2020 tarihinde yaptığı açıklamada; AB ülkelerinin Libya’ya silah ambargosunu kontrol etmek için Sophia Operasyonu’nu yeniden uygulamak için anlaşmaya varamayacaklarının altını çizmiştir (Euronews 2020). ABD’nin Libya Büyükelçisi Richard Norland ise Hafter’i ziyaret ederek süreçte aktif desteğini kamuoyuna göstermiş ve aynı gün, yani 18 Şubat 2020 tarihinde Trablus Limanı roketli saldırıya uğramıştır. Bu gelişme üzerine Sarraj Hükümeti, 19 Şubat 2020 tarihinde Cenevre’deki Barış Görüşmelerine katılım konusunu askıya aldığını açıklamıştır (CNNTÜRK 2020). Diğer yandan Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin; Hafter ve Sarraj ile ikili görüşmeleri sürdürürken ve Hafter’i sahada fiili anlamda desteklerken, Ocak 2020 tarihin de Muammer Kaddafi’nin Oğlu Seyfülislam ile görüşmüştür. Libya’daki Wagner’in koordinasyonunu sağlayan Rus generalin önerisi ile yapıldığı basına yansıyan bu görüşme ile üçüncü yol üzerinden bir çözümün Rusya tarafından değerlendirildiği görülmektedir. Böylece Rusya Suriye’de kalıcı hale gelirken, Libya’da da Sarraj ve Hafter ile yaptığı ikili görüşmelerin ardından üçüncü bir yol aranması durumunda en güçlü aday olan Seyfülislam ile de bağlantı kurarak, Libya’da da kalıcı olmak niyetinde olduğunu göstermiş oldu. Rusya’nın bu girişimi; küresel bir güç olma konusundaki yaklaşımı ile doğru orantılıdır ki bu yaklaşımı; ulusal strateji planında da yer almıştır.

Elbette Rusya için bu riskli bir adım olarak görülse de, Rusya'nın Kırım, Ukrayna ve Gürcistan'daki etkinliğini takiben, Suriye'de ciddi bir efor sarf etmeden; etkin, kalıcı ve belirleyici bir ülke haline gelmesi, Libya için de ümitlerini artırmıştır. Ancak İtalya, Fransa, Almanya gibi ülkelerin Rusya'ya karşı bir denge oluşturması mümkün olmasa da ABD ve Birleşik Krallığın bu konudan ciddi rahatsızlık duydukları ve gerekirse fiili müdahale dahil her türlü girişimde bulunabilecekleri de unutulmamalıdır.

Hafter yönetimi arkasındaki güçlü destekle saldırılarına aralıksız devam etmekte ve son olarak Libya'nın dünyaya açılan kapısı olan Mitiga Havaalanına yönelik saldırılarda bulunmuştur. Bu gelişme üzerine BM Libya Özel Temsilcisi ateşkes ihlallerine yönelik saldırıları 27 Şubat 2020 tarihinde kınamıştır (CNNTÜRK 2020). Libya'daki gelişmeler üzerine Erdoğan Cezayir'i ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Abdulmecid Tebbun ile bir görüşme yapmış ve basına yaptığı açıklamada; Libya'daki akan kanın durdurulması için Türkiye'nin girişimlerinin devam edeceğini belirtmiştir. Tebbun ise Libya'da Türkiye ile birlikte hareket etme konusunda anlaşmalarını söylemekle yetinmiştir (Sputnik 2020). Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti İç İşleri Bakanı Fethi Başağa son gelişmeleri değerlendirirken Rusya'nın bölgedeki etkinliğine dikkat çekerek bu durumun sona erdirilmesi konusunda ABD; Libya'da askeri üs kurmak isterse buna karşı çıkmayacaklarını belirtmiştir (Sputnik 2020). Çünkü BM Libya Özel Temsilcisi Saleme 28 Şubat 2020 tarihinde yaptığı açıklamada; Libya'da Hafter güçlerinin Trablus'a saldırılarına dikkat çekerek ateşkesin tamamen ortadan kalkabileceğini ifade etmiştir (Sputnik 2020). Türkiye'nin Libya'da Hafter yönetimine karşı başlattığı mücadelesinde Suriyeli muhalifleri de kullanmaya başlaması üzerine Suriye'deki Esat yönetimi ile Hafter yönetimi Türkiye'ye karşı birlikte hareket etme kararı almışlar ve bu çerçevede Suriye'yi ziyaret eden Hafter yönetimi temsilcileri 1 Mart 2020 tarihinde ilan ettikleri kararlarında; karşılıklı konsolosluk açacaklarını ve yabancı ülkelerin operasyonlarına karşı işbirliği yapacaklarını belirtmişlerdir. Bu görüşmelere; Hafter Hükümeti Başbakan Yardımcısı Abdurrahman el-Ahiraş, Dışişleri ve Uluslararası Yardımlaşma Bakanı Abdulhadi el-Huveyc, Savunma Bakanı Yunus Ferhan ve İstihbarat Şefi Mustafa el-Mukaran katılmıştır (Sputnik Türkiye 2020). Bu görüşme ve yapılan anlaşma ile ilgili Libya Trablus'ta bulunan ve BM tarafından tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti yaptığı açıklamada; yapılan görüşmeleri yakından takip ettiklerini ve BMGK kararlarının Libya'da paralel yapılarla ikili ilişkilerin kurulmasını engellediğini, bu nedenle Suriye'nin bu girişimini kınadıklarını belirtmiştir (Haber7com 2020).

Ayrıca Ulusal Mutabakat Hükümeti yaptığı açıklamada; Suriye Rejimi, Hizbullah ve İran'ın Libya'da Hafter yönetimini desteklemek için savaşçı gönderdiklerini iddia etmiştir (Haber7com 2020). Yine 5 Mart 2020 tarihinde, Hafter'i Fransa, Almanya ve İtalya Başbakanlarının siyasi danışmanları ziyaret ederek bir görüşme yapmışlardır. (Sabah 2020) BM Libya Destek Misyonu ise 14-16 Nisan 2020 tarihinde Gadamis kentinde diyalog süreci çerçevesinde bir konferans yapmayı planlarken, ABD iddialara göre; Libya'da Hafter'e bağlı güçlere askeri ve istihbarati personeli aracılığı ile kurmuş olduğu eğitim kampında eğitmektedir (Aydınlık 2020). Hafter ise Libya'da tek güç olabilmek için operasyonlarına devam etmektedir (Aydoğmuş, 2020). Bu çerçevede 23 Nisan da Tobruk Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih'in Süheyra Antlaşmasının revize edilmesi konusunda yaptığı önerilerin ardından, Hafter 27 Nisan tarihinde yaptığı açıklamada; BM himayesinde imzalanan Süheyra Antlaşmasının hükmünü yitirdiğini ve Libya'nın artık tek hakiminin kendisi olduğunu ilan etmiştir (Anadolu Ajansı 2020). Ulusal Mutabakat Hükümeti adına açıklama yapan Sarraj, Hafter'in yaptığı bu açıklamayı bir darbe girişimi olarak tanımlamış ve gayrimeşru olarak nitelendirmiştir (Habertürk 2020). Rusya Dışişleri

Bakanı Sergey Lavrov Hafter'in açıklamasını onaylamadıklarını belirtirken, ABD Libya Büyükelçiliği internet sayfasından Hafter'e tek yanlı açıklamalardan kaçınma ve ateşkes çağrılarını uyma çağrısı yapılmıştır (Gazeteduvar 2020). Türk Dışişleri Bakanlığı ise 2259 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını hatırlatarak, Hafter'in siyasi çözümden yana olmadığını, Berlin sürecini desteklemediğini ve diktatörlük peşinde olduğunu belirterek uluslararası toplumu Hafter'e karşı harekete geçmeye çağırmıştır (Ahaber 2020). Fransa'da Hafter'in yaptığı açıklamaya tepki göstererek tek taraflı açıklamalarla bir çözümün üretilmeyeceğine vurgu yapmıştır (Anadolu Ajansı 2020). Ancak Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne vermiş olduğu destek Nisan 2020 itibari ile sonuç vermeye başlamış ve Halife Hafter'in kalesi olarak bilinen Tarhuna şehrine operasyon başlatılmıştır (Aydınlık 2020). Buna karşılık Hafter ise Türkiye ve Libya Büyükelçiliklerinin bulunduğu Zaviyat el Dahmani Bölgesine grad füzelerle 8 Mayıs 2020 tarihinde bir saldırı düzenlemiştir. Ulusal Mutabakat Hükümeti bu saldırılara anında karşılık vererek El Mesih Bölgesine bir hava harekâtı düzenlemiş ve Hafter güçlerine ait 15 kişinin yok edildiğini açıklamıştır (Cumhuriyet 2020). Yani Libya'da çatışmalar ABD'nin iddia ettiği gibi artarak devam ederken; Türkiye'nin Libya konusunu; geçmişteki varlığı, oradaki bir takım Türklerin bulunması ve Doğu Akdeniz'deki işbirliği üzerinden aracı unsurlarla sürdürme ısrarı, küresel güçler ile karşı karşıya gelme riskini barındırmaktadır. Çünkü Rusya; Libya konusunu bir taraftan Türkiye'ye karşı kullanırken, diğer taraftan petrol anlaşmalarına erişmek ve Akdeniz'de kalıcı olmak için olmazsa olmaz görmektedir. ABD; Rusya'nın Libya'da olmasını gerek terörle mücadelesinin yürütülmesi için gerekse Batı Afrika'da ABD ve müttefiklerinin menfaatlerini tehdit ettiği için mutlaka Rusya'nın Libya'dan uzaklaştırılması gerektiğinin altını çiziyor ki Hafter ile olan geçmişten gelen birlikteliği ve Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile olan işbirliği elini güçlendirmektedir. Çin; bölgedeki çıkarlarının devam etmesi için uğraşırken, Birleşik Krallık Rusya'nın Libya'da yerleşik bir hale gelmesine şiddetle karşı çıkan bir ülke olmuştur. Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ise Libya'da siyasal İslamcı bir yapılanmanın kendi yönetimleri içinde riskli gördükleri için şiddetle karşı çıkmaktalar. Fransa; Hafter üzerinden bölgede etkinliğini sürdürürken, Libya'ya dışarıdan müdahalelere karşı çıkmakta aslında Libya'yı kendi yayılma alanı olarak görmektedir. İtalya ise Libya'da özellikle Fransa'nın etkinliğinden geçmişten bugüne rahatsızlık duymakta ve Libya'yı kendi yayılma alanı olarak görmektedir. Almanya için Libya; Avrupa'ya yönelecek göçün durdurulması ve Almanya'nın Libya'daki çıkarlarının korunması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkiye Libya politikasında ısrar edecekse öncelikle, iç dinamiklerini ikna etmesi ve bir güç-çıkara analizi yapması yerinde olacaktır.

Sonuç

Libya, Kuzey Afrika'da bir Akdeniz ülkesi olarak dünyada hatırı sayılır bir enerji rezervine sahip ve Avrupa'ya komşu bir ülke olması dolayısıyla emperyalizmin hedefinde olmuş, Osmanlı Türk İmparatorluğunun zayıflaması ile birlikte, İtalya tarafından sömürge toprakları olarak kontrol altına alınmış ancak Fransa'nın da her zaman ilgilendiği bir bölge olduğu görülmüştür. Libya'daki dış müdahaleyi kolaylaştıran ise ülkedeki aşiretlere dayalı bir sosyal yapının varlığıdır. Yani ulus ve üniter devletin inşa edilemediğinden dolayı birlikte hareket etme anlayışı oluşturulamamıştır. 1969-2011 yılları arasında 42 yıl Libya'yı yöneten Kaddafi'de bu aşiretler arasında kurduğu denge ile ülkeyi yönetmiştir. 2011 yılında NATO'nun müdahalesi ile aşiretler arası mücadele yeniden başlarken, emperyal ülkelerde bu aşiretler üzerinden Libya'da kendi kontrollerinde bir siyasi organizasyonun oluşturulması için çalışmışlardır.

Bu süreçte önceleri ABD, Libya konusunu Avrupa'nın bir iç işi gibi nitelendirerek doğrudan bu siyasal yapılanmada taraf olmamış, sadece terörle mücadele çerçevesinde Libya'da faaliyet göstermiştir. Ancak Fransa ve İtalya arasındaki anlaşmazlık, Libya'da durumu içinden çıkılmaz bir hale getirirken, Rusya Federasyonu bu zaafattan faydalanarak fiili anlamda Libya'ya aracı unsurlar üzerinden yerleşmiştir. Türkiye ise ilk etapta BM ve AB ile paralel bir yaklaşımla onların tanıdığı Ulusal Mutabakat Hükümetini tanıyarak sürece dahil olmuş ancak ilerleyen süreçte Libya ile yapılan; Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması, Askeri Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması, Libya'ya Asker Gönderme Kararı ve Libya'ya bir takım savaşçı unsurların göndermesi dolayısıyla Libya'da tamamen taraf haline gelmiştir. Günümüzde Libya'da Türkiye'nin varlığı, birleşik bir siyasal organizasyonun kurulmasına yeterli gelmediği gibi Rusya'nın da bölgeden uzaklaştırılmasını sağlayamamıştır. Tam tersine Türkiye'ye karşı Arap Birliğinin şiddetli eleştirileri ortaya çıkarken, Avrupa'da da siyasal İslamcı yapıların Türkiye tarafından Libya'da iktidara getirileceği eleştirilerine neden olmuştur.

Bu durumu gören Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti dahi ABD'nin Libya'da askeri bir üst kurmasına yeşil ışık yakmıştır. Yani Libya; Avrupa hegemonya alanı olarak görülmesine rağmen sorunun ABD tarafından çözülebileceğine inanılmaktadır. Çünkü burada kesinlikle Rusya Federasyonu ve Türkiye istenmemektedir. Şimdi AB ya kendi iç çekişmelerini bir kenara bırakarak, birlikte hareket ederek Libya sorununu AB lehine çözecek ya da ABD-Birleşik Krallık ittifakının bölgeye müdahil olmasına razı olacaktır. Üçüncü yol yani Rusya Federasyonunun bölgede etkin olması, Avrupa için bir ulusal güvenlik sorunudur. Türkiye'nin ise zaten uzun vadeli bölgede kalması ekonomik, siyasi ve askeri anlamda mümkün görülmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ana Britanica (2000). "Emperyalizm". C. 8. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- ARMAOĞLU, F. (1989). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*. Ankara: Kronik Kitap.
- Büyük Larousse (2000). "Emperyalizm". C. 7. İstanbul: Gelişim Yayınevi.
- GÖNÜLTAŞ, E. (2008). *Edward Said'in Eserlerinde Emperyalizm ve Oryantalizm İlişkisi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınevi.
- KAYA, M. (2006). "Türkiye'de Anti-Emperyalist Mücadele (1965 – 1971)". *Journal of Historical Studies*. 4: 1-42.
- KESKİN, M. (1995). "Emperyalizm ve Ön Asya". 5. *Askeri Tarih Seminerleri Bildirileri II* (23–25 Ekim 1995). İstanbul: 300-310.
- TURAL, S. (2009). "Sömürgeciliğin Yöntemleri ve Bunu Yıkan Atatürk". *Süleyman Kazmaz'a Armağan*. (hzl. Kamil Toygar-Nimet Berkok Toygar). Ankara: 1-19.

İnternet Kaynakları

Ahaber "Dışişleri Bakanlığında Hafter'in "Devlet Başkanlığı" İlanına Tepki". (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2020/04/29/son-dakika-disisleri-bakanligindan-hafterin-devlet-baskanligi-ilanina-tepki>

Anadolu Ajansı “Fransa’dan Hafter’in Devlet Başkanlığı İlanına Tepki”. (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransadan-hafterin-devlet-baskanligi-ilanina-tepki/1822170>

Anadolu Ajansı “Hafter’in Libya’nın Doğusunda Kendi Kurduğu Düzeni Tartışılıyor”. (Erişim Tarihi: 07.05.2020).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hafterin-libyanin-dogusunda-kendi-kurdugu-duzene-darbe-girisimi-tartisiliyor/1822603>

Aydınlık “Hafter’in Birliklerini eğiten Amerikalılar”. (Erişim Tarihi: 01.05.2020).

<https://www.aydinlik.com.tr/haber/hafter-in-birliklerini-egiten-amerikalilar-206480-1>

Aydınlık “UMH Tarhuna’ya Operasyon Başlattı”. (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

<https://www.aydinlik.com.tr/haber/umh-tarhuna-ya-operasyon-baslatti-205851-1>

AYDOĞMUŞ, H. (2020). “Libya’da Neler Oluyor”. (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-neler-oluyor-411387.html>

BBC News “Arap Basını; Hafter, Ateşkes Antlaşmasını Talepleri Karşılama İçin İmzalamıyor”. (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51116143>

BBC News “BM’in Libya Özel Temsilci Yardımcısı; Silah Ambargosu Şaka Gibi Oldu, İhlal Edenler Hesap Vermeli”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51521309>

BBC News “İtalya Basını; Türkiye’den Libya’ya Askeri Malzeme Taşındığı İddia Edilen Geminin Kaptanı Hakkında Soruşturma Açıldı”. (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51414451>

BBC News “İtalya’da Ana Muhalefet Lideri Salvini İtalya Hükümetinin Libya Politikasını Eleştirdi Türkiye Gibi Yapmalıyız Dedi”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51493522>

BBC News “Libya Konferansı; Berlin’de Düzenlenen Konferansta Tarafların Beklentileri Neler?”. (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51152023>

BBC News “Libya Krizi: Ateşkes Neden Olmadı? Ankara’nın Beklentisi Ne?”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51138713>

BBC News “Libya Tezkeresine Dünyadaki Tepkiler”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50978769>

BBC News “Macron; Türkiye, Libya Konusunda Verdiği Sözü İhlal Ediyor, Kaygılıyım”. (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51301737>

BBC News “Suriyeli Muhalifler Neden Suriye’ye Savaşmaya Gidiyor?”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51068160>

BBC News “Türkiye ve Rusya Libya Sorununda Uzlaşabilir mi?”. (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51023812>

CNNTÜRK “BM Libya’daki Ateşkese Yönelik İhlalleri Kınadı”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<https://www.cnnturk.com/dunya/bm-libyadaki-ateskese-yonelik-ihlalleri-kinadi>

CNNTÜRK “Libya’da Ateşkes Görüşmeleri Askıya Alındı”. (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://www.cnnturk.com/video/dunya/libyada-ateskes-gorusmeleri-askiya-alindi>

Cumhuriyet “Libya’da Elçilik Bölgesine Füzeler”. (Erişim Tarihi: 09.05.2020).

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/libyada-elcilik-bolgesine-fuze-1737774>

Euronews “AB, Libya’ya Silah Ambargosunu Kontrol Etmek İçin Önlemler Üzerinde Anlaşamıyor”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/02/17/ab-libya-ya-silah-ambargosunu-kontrol-etmek-icin-onlemler-uzerinde-anlasamiyor>

Euronews “ABD; Libya’da Taraflar Büyük Askeri Operasyonlara Hazırlanıyor”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/02/08/abd-libya-da-taraflar-buyuk-askeri-operasyonlara-hazirlaniyor>

Euronews “Almanya Başbakanı Merkel, Suriye’de Yapılan Hataların Libya’da Tekrarlanmamalı”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/01/23/almanya-basbakan-merkel-suriye-de-yapilan-hatalar-libya-da-tekrarlanmamali-disaridan-silah>

Euronews “BAE’den Türkiye’ye Libya Önerisi; Tehlikeli Bir Rol Üsleniyorsunuz”. (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/01/03/birlesik-arap-emirlikleri-den-turkiye-ye-libya-uyarisi-tehlikeli-bir-rol-ustleniyorsunuz>

Euronews “Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Ateşkese Birleşik Arap Emirliklerinin Engel Olduğunu Bildirdi”. (Erişim Tarihi 19.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/01/15/libya-devlet-yukse-konseyi-baskan-ateskese-birlesik-arap-emirlikleri-nin-engel-oldu>

Euronews “Libya Konulu Moskova Görüşmelerinde Sızan Ateşkes Taslak Metninde Neler Var?”. (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/01/13/libya-konulu-moskova-gorusmelerinde-sizan-ateskes-taslak-metninde-neler-var>

Euronews “Libya; General Halife Hafter’den Türkiye’ye Karşı Çihat Çağrısı”. (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/01/04/libya-general-halife-hafter-den-turkiye-ye-karsi-cihat-ve-seferberlik-cagrisi>

Euronews “Libya’da Hafter’e Bağlı Silahlı Güçler Son Haftalarda 16 Türk Askerini Öldürdüklerini İddia Etti”. (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/02/24/libya-da-hafter-e-bagl-silahl-gucler-son-haftalarda-16-turk-askerini-oldurduklerini-iddia>

Euronews “Pentagon; Rusya’nın Libya’daki Varlığı ABD’nin Terörle Mücadelesine Engel”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/02/11/pentagon-rusyanin-libya-daki-varligi-abd-nin-terorle-mucadelesine-engel>

Euronews “Rusya’dan Libya Tezkiresi açıklaması; Endişe Verici”. (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/01/03/rusyadan-libya-tezkeresi-aciklamasi-endise-verici>

Gazeteduvar “Yönetime El Koyan Hafter’e Hem ABD Hem Rusya’dan Tepki”. (Erişim Tarihi: 04.05.2020).

<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/04/28/yonetime-el-koyan-haftere-hem-abd-hem-rusyadan-tepki/>

Haber7com “Libya’dan Dikkat Çeken Hafter Açıklaması: Esat, Hizbullah ve İran...”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<http://www.haber7.com/dunya/haber/2953804-libyadan-dikkat-ceken-hafter-aciklamasi-esed-hizbullah-ve-iran>

Haber7com “UMH’den Esat Rejimine Hafter Tepkisi”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<http://www.haber7.com/dunya/haber/2949314-umhden-esed-rejimine-hafter-tepkisi>

Habertürk “UMH Başbakanı Sarraj’dan Hafter Açıklaması”. (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

<https://www.haberturk.com/serrac-dan-hafter-aciklamasi-haberler-2661072>

Sabah “Avrupa’dan Hafter’e Skandal Ziyaret”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/03/05/avrupadan-haftere-skandal-ziyaret>

Sputnik Türkiye “Libya’da Hafter Hükümeti ve Suriye Hükümeti Karşılıklı Konsolosluk Açmaya Hazırlanıyor”. (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202003011041513303-hafter-hukumeti-ve-suriye-hukumeti-karsilikli-konsolosluk-acmaya-hazirlaniyor/>

Sputnik “AB: Türkiye’nin askeri Müdahalesini Red Ediyoruz”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/202001071040978386-ab-turkiyenin-libyaya-askeri-mudahalesini-reddediyoruz/>

Sputnik “ABD: Türkiye’nin Libya’da Yaptıklarını Desteklemiyoruz”. (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/abd/202002121041392251-abd-turkiyenin-libyada-yaptiklarini-desteklemiyoruz/>

Sputnik "BM Genel sekreteri Guterres:.....". (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/202001191041137632-bm-genel-sekreteri-guterres-taraflarin-silah-ambargosuna-uymasini-bekliyoruz/>

Sputnik "BM Libya Özel Temsilcisi Saleme:.....". (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202001301041291614-bm-libya-ozel-temsilcisi-selame-libyada-ateskesin-sadece-adi-var/>

Sputnik "BM: Libya'da 150 Bin ila 200 Bin Ton Denetimsiz Silah Var". (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202002171041424966-bm-libyada-150-bin-ila-200-bin-ton-denetimsiz-silah-var/>

Sputnik "BM: Libya'da Ateşkes Tamamen Bozulabilir". (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202002281041504822-bm-libyada-ateskes-tamamen-bozulabilir/>

Sputnik "Conte: Libya'da Türkiye ve Rusya'nın Girişimi ile Tesis Edilen Ateşkes Olumlu Bakıyorum". (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/202001131041006231-conte-libyada-turkiye-ve-rusyanin-girisimiyle-tesis-edilen-ateskes-olumlu-bakiyorum/>

Sputnik "Erdoğan: Libya'da Akan Kanın Durması İçin Mücadale Edeceğiz". (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202001261041255215-erdogan-libyada-askeri-cozumlerle-sonuc-alinamayacagini-basindan-beri-vurguluyoruz/>

Sputnik "Kremlin; Putin ve Macron Libya'yı ve Berlin'de Yapılması Planlanan Konferansı Görüştü". (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/rusya/202001121041000051-kremlin-putin-ve-macron-libyayi-ve-berlinde-yapilmasi-planlanan-konferansi-gorustu/>

Sputnik "Libya Temsilciler Meclisi Başkanı: Türkiye'nin Müdahalesi Olursa Hiçbir Arap Tereddüt Etmeyecektir". (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202001161041054198-libya-temsilciler-meclisi-baskani-turkiyenin-mudahalesi-olursa-hicbir-arap-tereddut-etmeyecek/>

Sputnik "Libya Temsilciler Meclisi Türkiye ile İlişkilerini Kesme Kararı Aldı". (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202001041040964800-libya-temsilciler-meclisi-turkiyeye-iliskilerin-koparilmasi-yonunde-karar-aldi/>

Sputnik "Libya Ulusal Ordusu:.....". (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202001301041292031-libya-ulusal-ordusu-trablusa-geldigi-iddia-edilen-turk-askeri-techizatini-goruntuledi/>

Sputnik "Libya, ABD'ye Rusya'yı Caydırmak İçin Askeri Üs Önerdi". (Erişim Tarihi: 22.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/afrika/202002231041460171-libya-abdye-rusyayi-caydirmak-icin-us-kurmasini-onerdi/>

Sputnik “Mısır’dan Libya’daki Ateşkes’e Destek”. (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

https://tr.sputniknews.com/dogu_akdeniz/202001121040999387-turkiye-ve-rusyanin-cagrisindan-sonra-misirdan-libyadaki-ateskese-destek/

Sputnik “Putin-Merkel Görüşmesi”. (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

<https://tr.sputniknews.com/rusya/202001111040996385-putin-merkel-gorusmesi-sona-erdi-libyadaki-durum-bolgedeki-istikrari-baltaliyor-ve-avrupayi-da/>

